

Tina KOGOVSĚEK*

ZANESLJIVOST IN VELJAVNOST V KVALITATIVNEM IN KVANTITATIVNEM RAZISKOVANJU

Povzetek. Eno temeljnih vprašanj na področju metodologije je kakovost raziskovalnih izsledkov. V članku so predstavljeni in kritično ovrednoteni koncepti preverjanja kakovosti v kvantitativnem in kvalitativnem raziskovanju, pri čemer je večji poudarek na slednjem. Avtorica med drugim ugotavlja, da se v zadnjem času tudi v kvalitativnem raziskovanju poskušajo vzpostaviti jasnejši in sistematičnejši standardi kakovosti izsledkov ter da je stereotipna opredelitev kvantitativnega raziskovanja kot zanesljivejšega in kvalitativnega kot veljavnejšega preveč poenostavljena. Viden je tudi trend preseganja ločevanja teh dveh pristopov ter odločanje za takšen pristop (ali kombinacijo pristopov), ki je najprimernejši za določen raziskovalni problem. Ne glede na to, kateri pristop je uporabljen, pa je potrebno zadostiti jasnim standardom kakovosti raziskovalnih izsledkov.

Ključni pojmi: kvalitativno raziskovanje, kvantitativno raziskovanje, veljavnost, zanesljivost

256

Uvod

Del vsakega znanstvenega raziskovanja je zbiranje podatkov. Glede na načine zbiranja podatkov raziskovanje običajno delimo na kvantitativno in kvalitativno. Zelo poenostavljeno rečeno gre pri prvem za »zbiranje podatkov v obliki števil«, pri drugem pa za podatke v obliki »besed ali slik« (Neuman, 1994: 28). Raziskovalec, ki uporablja kvantitativne načine zbiranja podatkov, predpostavlja, da je sociološke pojme možno opredeliti kot spremenljivke, s katerimi je možno natančno in objektivno »izmeriti« pojave, ki ga zanimajo. Nasprotno pa se kvalitativni raziskovalec osredotoča na subjektivne pomene, opredelitve, simbole ter opise specifičnih primerov in

* Dr. Tina Kogovšek, docentka na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

s tem poskuša razkriti tiste vidike družbenih pojavov, za katere je težko, če ne sploh nemogoče, razviti spremenljivke, ki bi te vidike ustrezno »izmerile« (Neuman, 1994). Za kvalitativni pristop obstaja cela vrsta terminov (raziskovanje od znotraj, interpretativni pristop, naturalistična paradigma itd.), v osnovi pa je njihova osnovna ideja ista - gre za pristop k raziskovanju družbenega sveta, ki poskuša opisati in razložiti kulturo in vedenje posameznikov s stališča preučevanih ljudi (Bryman, 1988). To je v splošnem tudi cilj kvantitativnega družboslovja. Temeljno razliko med tema dvema vejama družboslovne metodologije lahko najdemo v tem, da si kvalitativna veja prizadeva za bolj poglobljeno sliko ter zajetje družbene realnosti v vsej njeni raznolikosti in barvitosti, medtem ko kvantitativna poskuša razkriti predvsem tisto, kar je ljudem skupno (ali prevladujoče), specifične pa pravzaprav obravnava kot »merske napake«.

Znotraj kvalitativnega raziskovanja se podatki obravnavajo celovito - razjasnjujejo strukturo kot edinstveno logično celoto. Tudi če podatke sestavljajo posamezna opazovanja, intervjuji ipd., se interpretacija ne izvaja na osnovi razlage razlik med posamezniki v kontekstu različnih »spremenljivk«, kot se to običajno počne v kvantitativnem raziskovanju. Gre bolj za to, da raziskovalec poskuša razložiti vse razpoložljive relevantne in zanesljive informacije (podatke) tako, da niso v nasprotju s celotno interpretacijo. V interpretacijo morajo biti torej zajeti in ustrezno umeščeni tudi odstopajoči primeri, izjeme (oziroma so te splošnemu pravilu dopuščene), ki se jih v kvantitativnih pristopih iz interpretacije pogosto »odmisli«. Kjer kvantitativna analiza išče zakonitosti, ki držijo za vse podatke, si kvalitativno raziskovanje prizadeva (s kombiniranjem različnih opazovanj oziroma tipov podatkov) te različne informacije razložiti v kontekstu preučevane kulture kot celote (Alasuutari, 1995).

Kvantitativno raziskovanje se pogosto enači z anketnim ali (kvazi)eksperimentalnim raziskovanjem, kvalitativno pa z opazovanjem z udeležbo. Pogosto se glede prednosti in slabosti enega ali drugega pristopa razmišlja ožje v smislu načinov zbiranja podatkov, ki so bolj ali manj primerne za takšne ali drugačne raziskovalne probleme. V zadnjem času pa se vse bolj vzpostavljajo povezave med širšimi teoretskimi razmišljanji o naravi raziskovanja v družbenih znanostih in metodološkimi značilnostmi kvalitativnega raziskovanja. Vedno je obstajalo zavedanje o različni naravi enega in drugega načina raziskovanja, običajno pa se je predvsem poudarjalo »znanstvenost« anketnega pristopa in slabosti kvalitativnih metod. Slednje so šteli za marginalne in pogosto uporabne le v začetni, eksplorativni fazi raziskovanja in naj bi nekako sondirale teren, pomagale postaviti osnovne hipoteze, potem pa bi nastopile bolj sistematične kvantitativne

metode (Bryman, 1988).

V zadnjih nekaj desetletjih (npr., Bryman, 1988) se vedno bolj razmišlja v smeri preseganja ločevanja in medsebojnega izključevanja teh dveh načinov raziskovanja. Vsak pristop ima svoje prednosti in slabosti, zato vnaprej zavračati enega ali drugega ni smiselno. Z enim pristopom dobimo podatke, ki jih z drugim ne moremo. V nasprotju s teoretskimi prerekanji o radikalni ločenosti teh dveh pristopov, raziskovalna praksa kaže, da obstajajo polja prekrivanja. Namesto postavljanja na eno ali drugo stran, je bolj produktivno razmišljati o splošnih metodoloških problemih in kako narediti raziskovanje dobro, ne pa en ali drug tip raziskovanja avtomatično razglasiti za dobrega ali slabega. Tudi znotraj kvantitativnega raziskovanja se zaradi vedno večjih omejitev in težav (npr. zasičenost ljudi z anketami in vedno nižja stopnja odgovora, različna primernost različnih načinov zbiranja podatkov za različne teme in/ali segmente populacije) vsaj delno opušča stroga standardiziranost zbiranja podatkov in se uveljavljajo t. i. mešani pristopi (*mixed mode approach*) – kombiniranje različnih kvantitativnih metod (npr. telefonskega in osebnega intervjuja) ali kombinacija s kvalitativnimi pristopi znotraj iste raziskave.

V splošnem je temeljni cilj znanstvenega raziskovanja ugotavljanje zakonitosti, na podlagi katerih lahko pojave pojasnjujemo in napovedujemo. Pri tem je ključnega pomena, kakšna je kakovost merskih instrumentov, s katerimi pridobimo podatke, ki so empirična podlaga za doseganje tega cilja. Preverjanje kakovosti podatkov ima v kvantitativni veji družboslovja že dolgo tradicijo. Prva temeljna dela, ki se ukvarjajo s tem področjem, so izšla že v sredini 20. stoletja (npr. Cantril, 1944; Payne, 1951). V poznejših desetletjih so bile narejene številne druge ter predvsem bolj poglobljene in sistematične raziskave kakovosti anketnih podatkov in dejavnikov, ki nanjo vplivajo (npr., Sudman in Bradburn, 1982; Schwarz in Sudman, 1996; Sudman et al., 1996)

V okviru kvalitativne paradigme je bil problem kakovosti raziskovanja večinoma obravnavan parcialno in nepopolno (npr., Bogdan in Taylor, 1975; Emerson, 1981, 1983/1988; Denzin, 1978/1989; Bernard, 1988/1991; Burgess, 1984/1995; Lofland in Lofland, 1984/1995; Marshall in Rossman, 1995; Pelto in Pelto, 1978/1995; Miller in Dingwall, 1997; Silverman, 1997), v zadnjem času pa je moč najti tudi sistematičnejše razprave izključno o tej temi (npr., Seale, 1999; Davies in Dodd, 2002; Pyett, 2003; Maxwell, 2004) in tudi poskuse sistematizacije vsaj osnovnih kriterijev zagotavljanja kakovosti izsledkov (npr., Whittemore et al., 2001).

Glavni namen članka je sistematičen pregled in kritično ovrednotenje konceptov ugotavljanja in zagotavljanja kakovosti raziskovalnih izsledkov znotraj kvalitativnega raziskovanja in primerjava z njihovo konceptu-

alizacijo v kvantitativnem raziskovanju.¹ V nadaljevanju najprej na kratko opredelimo, kaj je kvalitativno raziskovanje. Nato v grobih obrisih predstavimo osnovne načine ugotavljanja kakovosti raziskovanja (s poudarkom na kvalitativnih konceptih). Na kratko tudi kritično obravnavamo pogosto prepričanje, da je kvalitativno raziskovanje bolj veljavno, kvantitativno pa bolj zanesljivo. V preostalem delu članka s primerjavo konceptov kakovosti raziskovanja v kvalitativnem in kvantitativnem raziskovanju ugotavljamo, v čem so njihove posebnosti, v čem podobnosti med njimi in kakšne posledice ima to za zagotavljanje čim večje kakovosti raziskovanja danes.

Kaj je kvalitativno raziskovanje

Povsem jasno in nedvoumno opredeliti kvalitativno raziskovanje se zdi relativno lahka naloga, a le na prvi pogled. Kdor koli, ki se vsaj malo spozna na metodologijo, vam bo na vprašanje, kaj je kvalitativno raziskovanje, odgovoril z izrazi kot so etnografija, terensko delo, antropološko raziskovanje, opazovanje z udeležbo, etnometodologija ipd. Na prvi pogled se zdi, kot da je popolnoma jasno, kaj ti pojmi pomenijo. Ko pa jih hočemo bolj natančno opredeliti in razmejiti, se stvari hitro zapletejo. Različni avtorji kvalitativno raziskovanje različno opredeljujejo in dajejo prednost zelo različnim terminom. Pojmi, ki predstavljajo različne stvari, se včasih enačijo kot ekvivalentni, drugič spet postavljajo v medsebojno hierarhične položaje. Tako se, na primer, kvalitativna metodologija pogosto enači s terenskim delom ali z opazovanjem z udeležbo, čeprav sta slednja v bistvu ožja pojma in nikakor ne izčrpata prvega pojma. Opazovanje z udeležbo se pogosto enači s terenskim delom, drugič pa se spet obravnava kot le ena od metod zbiranja podatkov v okviru terenskega dela. Morda bi lahko rekli, da tudi kadar kvalitativna metodologija »opredeljuje samo sebe«, veljata vsaj dve od njenih lastnih načel - fleksibilnost in odvisnost od konteksta. Ker tudi sami uporabljamo naštete izraze, poskusimo v to zmedo uvesti nekaj reda.

Ellen (1984/1995b: 9) predlaga uporabno opredelitev in razlikovanje med pojmi teorije, metodologije, metode in tehnike. Teorija je sklop dom-

¹ Namen članka ni podrobna predstavitev vrst kvalitativnega raziskovanja niti obilice konkretnih empiričnih kvalitativnih raziskav. Morda pa velja tu vsaj omeniti, da ima kvalitativno raziskovanje svojo tradicijo tudi v Sloveniji vsaj od 70. let prejšnjega stoletja dalje, čeravno v primerjavi s kvantitativnim raziskovanjem relativno obrobno (kar je bilo vsaj delno pogojeno s tedanjo politično situacijo, v katere kontekstu so se kvalitativne metode morda zdele kot precej grob vdor v občutljivo sfero zasebnosti). Dober, sistematičen pregled zgodovine kvalitativnega raziskovanja in najpomembnejših teoretičnih publikacij v Sloveniji ter prisotnosti kvalitativne metodologije v slovenskem visokošolskem kurikulumu podajata Adam in Podmenik (2004).

nev, s katerimi operiramo, ko poskušamo pojasniti pojave. Metodologija je »sistematično preučevanje načel, ki usmerjajo antropološko raziskovanje, in načinov apliciranja teorije; artikuliran, teoretično podkovan pristop k produciranju podatkov« (npr., etnometodologija, študija primera ipd.). Metoda je »splošen način zbiranja podatkov« (npr., intervju, opazovanje z udeležbo itd.). Tehnika je specifičen, konkreten način zbiranja podatkov (npr., terenski zapiski ipd.).

V tem kontekstu je kvalitativna metodologija nadredni pojem in je pravzaprav več kot le sklop tehnik zbiranja podatkov. Je, kot pravita Taylor in Bogdan (1984: 5), »način, kako pristopimo empiričnemu svetu«. Znotraj kvalitativne metodologije pa obstajajo različne metode oziroma načini zbiranja podatkov, kot so opazovanje z udeležbo, nestrukturirani ali polstrukturirani intervjuji ipd., ki raziskovalcu omogočijo »vednost o empiričnem družbenem svetu iz prve roke« (Filstead, 1970: 6). Kvalitativna metodologija tako omogoča raziskovalcu, da se »kar se da približa podatkom« in tako razvija svoj konceptualni in interpretativni okvir neposredno iz podatkov, ne pa da poskuša empirični svet stlačiti v vnaprej opredeljene in pogosto toge operacionalne definicije.

Kvalitativno raziskovanje imamo (v metodološkem smislu) pogosto predvsem za domeno antropologije² in se pogosto enači s terenskim delom³ (*fieldwork*), čeprav je slednje ožji pojem. Terensko delo kot »metoda« morda res zajema večji del kvalitativnega raziskovanja, vendar to še ne pomeni, da je vsako kvalitativno raziskovanje tudi terensko delo.⁴

Bryman (1988: 45) terensko delo opredeli kot »daljšo potopitev raziskovalca med tiste, ki si jih prizadeva raziskati z namenom oblikovati zaokroženo, poglobljeno sliko, razlago določene skupine, organizacije ali česa drugega«. Terensko delo je pravzaprav težko natančno opredeliti, ker je bolj neke vrste raziskovalna strategija, kot pa strogo določen sklop raziskovalnih tehnik. Po Schatzmanu in Straussu (v Neuman, 1994: 335) je »terenska metoda bolj nadredni pojem, pod katerega spada katera koli raziskovalna tehnika, ki nam omogoča pridobiti želeno vedenje in razmislek o teh informacijah« oziroma »ni ena sama metoda, ampak obsega različne načine zbiranja podatkov in opazovanja« (Bryman, 1988: 48). Bolj splošno lahko

² S tem seveda nikakor ne trdimo, da je kvalitativna metodologija izključno domena antropologije, čeprav se tam resda najbolj pogosto uporablja. Kvalitativno raziskovanje se je dodobra uveljavilo tudi v drugih družbenih vedah, denimo v delu »nekvantitativno usmerjene« sociologije že vsaj od čikaške šole naprej.

³ Za očeta te raziskovalne strategije v modernem pomenu velja antropolog poljskega rodu Bronislaw Malinowski, ki jo je ustoličil kot metodološki kanon v antropologiji v 20. letih prejšnjega stoletja (res pa je, da je idejo pravzaprav prevzel od svojega učitelja Williama H. R. Riversa).

⁴ Po drugi strani pa se pri terenskem delu včasih, čeprav resda ne pogosto, uporabljajo tudi povsem kvantitativne metode zbiranja podatkov, na primer ankete.

terensko delo opredelimo kot »raziskovanje ljudi in njihovega delovanja v okviru njihovega običajnega vsakodnevnega življenja. Terenski raziskovalec se poda v svetove drugih, da bi spoznal, kako živijo, govorijo in se vedejo, kaj jih privlači in kaj odbija... Se pa tudi razume kot raziskovalna metoda, katere uporabniki poskušajo razumeti pomene, ki jih imajo opazovane dejavnosti za tiste, ki v njih sodelujejo« (Emerson, 1983/1988: 1).⁵

Po Bernardovem (1988/1991) mnenju je pravzaprav kakršno koli zbiranje podatkov na terenu v širokem smislu možno zvesti na dve aktivnosti: gledanje in poslušanje, torej opazovanje ljudi v njihovem okolju in pogovor z njimi. S tem poskuša raziskovalec doseči, da mu ti ljudje povedo stvari, ki ga kot raziskovalca zanimajo. Vse to pa lahko počne na različne načine. Ljudi lahko opazuje na bolj ali manj vsiljiv in opazen način. Tudi pogovori z ljudmi lahko segajo od popolnoma nestrukturiranih, neformalnih pogovorov do bolj strukturiranih intervjujev ali celo anketnih vprašalnikov. Kakršno koli metodo pa že uporabi, v antropologiji vsaka od njih temelji na opazovanju z udeležbo.

Opazovanje z udeležbo je torej temelj antropološkega raziskovanja, hkrati pa najbolj pomanjkljivo opredeljen metodološki element te discipline (Bernard, 1988/1991). Zadeva vzpostavitev *zaupnega odnosa (rapport)* z ljudmi v skupnosti, ki jo raziskovalec preučuje; tako vedenje s strani raziskovalca, da se opazovani ljudje »vedejo kot običajno«,⁶ kadar se le-ta pojavi v njihovi bližini; ter vsakodnevni odmik raziskovalca od »potopitve« v opazovano kulturo, da lahko razmisli o tem, kar je izvedel, postavi v kontekst in o tem pripriljivo poroča.

Dostop do terena in pridobivanje zaupanja, kako to čim lažje in čim bolje doseči, je zelo pogosta tema metodoloških razprav znotraj kvalitativnega pristopa (npr., Wax, 1971; Ardener et al., 1984/1995; Wolcott, 1995). Lahko pa se tudi zgodi, da pride raziskovalec v tem predaleč, bodisi, da se sam začne *preveč identificirati s preučevanimi subjekti (going native)* bodisi, da ga ti »vzamejo preveč za svojega«. V primeru slednjega se pred njega postavijo nove zahteve in mu je dostop do določenih ljudi in podatkov praktično onemogočen.

Čeprav nekateri (npr., Neuman, 1994) enačijo pojma terensko delo in opazovanje z udeležbo, ju je pri njuni opredelitvi smiselno razlikovati. »Vsa-

⁵ Emerson (1983/1988: viii; tudi v Wax, 1971; Emerson, 1981) celo pravi, da terensko delo v bistvu ni le zbirka metod, ki se uporabijo v določeni raziskovalni situaciji, ampak pravzaprav »proces resocializacije, ki zadeva in vpliva na osebnost kot celoto«. Tradicija takega razmišljanja pravzaprav sega nazaj vsaj do Malinowskega, ki je terensko delo ne samo ustoličil kot temeljno »metodo« v antropologiji, ampak tudi kot neke vrste nujen »obred prehoda« oziroma inicializacijo v status »resnega« antropologa.

⁶ Tega ni mogoče popolnoma doseči. Reaktivnost na raziskovalno situacijo vedno obstaja in opazovani ljudje se v prisotnosti raziskovalca nikoli ne bodo vedli povsem »naravno«, »običajno«, »kot ponavadi«.

ko opazovanje z udeležbo je terensko delo, ni pa vsako terensko delo opazovanje z udeležbo» (Bernard, 1988/1991: 148). Pri opazovanju z udeležbo gre za to, da je raziskovalec sam aktivni udeleženec v dejavnostih ljudi, ki jih opazuje. Pojavlja se torej v dvojni vlogi: v vlogi raziskovalca in (pogojno) v vlogi člana skupnosti.⁷

Pogosto se za kvalitativni pristop k raziskovanju uporablja tudi izraz »etnografija«. Po drugi strani pa ta izraz v različnih kontekstih nosi različne pomene. Ellen (1984/1995b: 7) identificira štiri pomene te besede. Prvič, izraz etnografija se uporablja za poročila o določeni kulturi ali človeški skupnosti⁸ (ekvivalentni izrazi so tudi »monografija«, v novejših, predvsem postmodernističnih in poststrukturalističnih tekstih, pa sta zelo popularna tudi izraza »zgodba« in »tekst«). Gre torej za nek (fizično) otipljiv produkt. Drugič, etnografija je lahko tudi poročilo o določeni »živi« človeški skupnosti v nasprotju z zgodovinskim ali arheološkim poročilom, kjer so predmet preučevanja človeške skupnosti v preteklosti. Tretjič, etnografija se pogosto enači s sklopom raziskovalnih postopkov, torej metod, na terenu (običajno se pri tem misli opazovanje z udeležbo). Četrto, etnografija pa pomeni tudi akademsko disciplino v širšem smislu, ki zadeva »primerjalno preučevanje etničnih skupin«.⁹

Koncepti kakovosti raziskovanja

Kakovost raziskovanja je (v kvantitativnem pristopu) običajno opredeljena s pojmom zanesljivosti in veljavnosti, kar pomeni, da nam raziskovalni izsledki dajo kar se da točno in konsistentno sliko objektivne stvarnosti. Zanesljivost je v tem kontekstu običajno opredeljena kot ponovljivost merjenj,¹⁰ za veljavno pa velja tisto merjenje, pri katerem dejansko merimo tisto, kar želimo (Ferligoj et al., 1995).

V kvantitativni veji družboslovnega raziskovanja pojave praviloma raziskujemo tako, da jih kvantificiramo (merimo). Merjenje lahko opredelimo kot »prirejanje števil objektom ali dogodkom na temelju izbranih pravil« (Ferligoj et al., 1995: 1-2). Hkrati pa je osnova vsakega merjenja te-

⁷ Raziskovalec nikoli ne postane »pravi« član skupnosti, vedno do neke mere ostane »zunanji« človek, tuje.

⁸ Zdi se, da tako razume etnografijo tudi Denzin (1987/1989: 156), ki jo opredeli kot »opis, razvrščanje in interpretacijo načina življenja določene skupine«. Po drugi strani pa pravi (ibid.), da »opazovalci z udeležbo prakticirajo etnografijo«, kar napeljuje na pomen etnografije kot sklop metodoloških postopkov. To je le še en primer, kako ohlapno in poljubno so ključni izrazi opredeljeni na področju kvalitativne metodologije.

⁹ V tem prispevku je izraz »etnografija« uporabljen v prvem pomenu.

¹⁰ Merski postopek je zanesljiv, če pri ponovljenem merjenju (pri enakih pogojih) daje enake rezultate (Ferligoj et al., 1995: 12).

orija. V celotnem raziskovalnem procesu je ključnega pomena, da med teoretičnimi pojmi, ki jih želimo meriti, in merskimi postopki obstaja ustrezna usklajenost. Merjenje je v tem smislu proces, ki se začne z opredelitvijo teoretičnih pojmov, nadaljuje z njihovo operacionalizacijo z merjenimi spremenljivkami in konča z izmerjenimi spremenljivkami tega pojma (Ferligoj et al., 1995).

Problem nastane, ker meriti brez napak ni mogoče. Merska napaka je razlika med izmerjeno in dejansko vrednostjo spremenljivke (za posamezno enoto). Slučajna napaka je na splošno opredeljena kot razlika med izmerjeno in dejansko vrednostjo, če se te razlike za vse enote med seboj izravnaajo (njihova vsota znaša nič). Zanesljivost je v tem kontekstu opredeljena kot stopnja odsotnosti slučajnih napak med ponovljenimi meritvami. Gre torej za zmožnost proizvesti enake vrednosti ob ponovljenem merjenju na istih osebah (pod pogojem, da medtem ni prišlo do sprememb v dejanski spremenljivki). Do sistematične napake pa pride, kadar se razlike med izmerjeno in dejansko vrednostjo za vse enote ne izravnaajo (prevladujejo bodisi pozitivne bodisi negativne razlike in je torej njihova vsota različna od nič). Rezultat so pristranske ocene dejanskih vrednosti. To pomeni, da na izmerjeno spremenljivko (sistematično) vpliva neka druga spremenljivka. V tem primeru imamo opravka s problemom veljavnosti (Ferligoj et al., 1995).

Pri drugem, kvalitativnem pristopu pa je kakovost raziskovanja v širšem smislu opredeljena kot predstavitev procesov interpretacije dogajanja v kontekstu celotne življenjske situacije članov opazovane skupnosti. Poglavitni cilj raziskovalca naj bi bil kolikor se le da »verodostojno« predstaviti življenjski svet opazovanih, kot ga ti sami doživljajo, interpretirajo in razumejo, torej z njihovega stališča. Po drugi strani pa kvalitativni raziskovalec ne izključuje subjektivnih pogledov, ampak ravno nasprotno, kakovostni podatki vključujejo (tudi) raziskovalčeve subjektivne odzive in izkušnje. Kakovostni podatki so »natančni opisi, ki izhajajo iz raziskovalčeve poglobitve in avtentičnih izkušenj v družbenem svetu članov« (Neuman, 1994: 355).

Kot je že uvodoma bilo rečeno, je bila tema presojanja kakovosti izsledkov znotraj kvalitativnega raziskovanja praviloma obravnavana obrobno, v novejšem času pa je o tej temi več sistematičnejših in poglobljenih razprav (npr., Kirk in Miller, 1986; Hammersley, 1992; Lather, 1993; Denzin in Lincoln, 1994a, Seale, 1999, 2002). Koncepte kakovosti izsledkov je možno razvrstiti v štiri večje skupine.¹¹

V prvo skupino spadajo raziskovalci, ki v kvalitativnem raziskovanju za ocenjevanje kakovosti raziskovanja uporabljajo iste kriterije kot so v upora-

¹¹ Podrobneje so posamezni pristopi predstavljeni v Kogovšek (1998: 58-120).

bi v kvantitativnem raziskovanju. To stališče je osnovano na predpostavki, da za vse znanstvene discipline obstajajo enaki kriteriji presoje znanstvenosti dela. Med kvantitativnim in kvalitativnim pristopom k raziskovanju ni bistvenih (epistemoloških, metodoloških) razlik in so zato za presojo raziskovalnih izsledkov v kvalitativnem raziskovanju ravno tako primerni koncepti, ki so v uporabi v kvantitativnem raziskovanju. Kvalitativno raziskovanje je le ena metodologija med drugimi in ni povezana z nobeno posebno metodološko filozofijo, ki bi jo ločevala od drugih vrst znanstvenega raziskovanja. Na kvalitativnem raziskovanju ni nič tako posebnega, kar bi zahtevalo zanj specifične kriterije presoje kakovosti izsledkov. Ta pozicija, pogosto imenovana *pozitivistična*, uporablja kriterije, kot so notranja in zunanja veljavnost, zanesljivost in objektivnost. Kar nekaj avtorjev je uporabilo te koncepte v kvalitativnem raziskovanju, čeprav so jih praviloma (delno) reinterpretirali in prilagodili posebnostim te vrste raziskovanja (npr., Borman et al., 1986; Kirk in Miller, 1986; Denzin, 1978/1989). V to skupino lahko razvrstimo tudi zelo znan (čeprav v kontekstu postmodernističnih in poststrukturalističnih kritik do določene mere tudi že presežen) Denzinov (1978/1989) koncept triangulacije¹² ter koncept naturalističnih indikatorjev.

264

Koncept triangulacije je tudi ena od pomembnih stičnih točk med kvalitativnim in kvantitativnim raziskovanjem. Njeno izhodišče je spoznanje, da uporaba ene same metode, posebej v družbenih znanostih, ni zagotovilo, da bomo prišli do zanesljivih in veljavnih izsledkov. Posamezne metode imajo v sebi vgrajene specifične predpostavke in logiko, zato so že v osnovi zmožne razkriti le določen(e) vidik(e) pojava, ki ga raziskovalec želi opisati in pojasniti. To velja tako za kvantitativno kot za kvalitativno paradigmo raziskovanja. Ker različne metode razkrijejo različne dimenzije empirične realnosti, je priporočljivo, da v raziskavi uporabimo več različnih metod in s tem povečamo verjetnost, da naše interpretacije ustrezno in natančno opišejo in pojasnijo raziskovani pojav. Predpostavka je, da z uporabo različnih metod lahko vsaj delno presežemo pomanjkljivost posameznih metod. Denzin (1978/1989: 236-241) zato predlaga štiri vrste triangulacije: uporabo različnih virov podatkov, metod, raziskovalcev in teorij.

Predstavniki *postpozitivistične* paradigme (npr., Lincoln in Guba, 1985; Hammersley, 1992; Lofland in Lofland, 1984/1995; Marshall in Rossman, 1995) naredijo obrat v drugo smer in zastopajo stališče, da kvalitativno raziskovanje predstavlja drugačno obliko znanstvenega raziskovanja od

¹² Zanimivo je, da je celo Denzin, kot najbolj znani zagovornik tega koncepta, kasneje prestopil v poststrukturalistični krog, ki ostro kritizira tako pozitivistične kot tudi postpozitivistične koncepcije preverjanja kakovosti raziskovalnih izsledkov (glej na primer Denzin, 1994 in 1997).

naravoslovnega in zato vsebuje drugo vrsto metodologije, ki je bolj primer-
na za raziskovanje človeka in njegove skupnosti. Čeprav znotraj te para-
dигme ni soglasja o tem, kakšni naj bi bili ti kriteriji, pa obstaja soglasje, da
morajo biti specifični.

Postpozitivistični načini zagotavljanja kakovosti raziskovanja so se po-
javili kot kritika in poskus reševanja nezadostnosti pogosto poenostav-
ljene in neustrezne uporabe konceptov zanesljivosti in veljavnosti, ki so se
uveljavili v kvantitativni veji družboslovnega raziskovanja, v kvalitativnem
raziskovanju. Postpozitivistični koncepti so v bistvu iskanje kompromisa
med posebnostmi »mehke« kvalitativne metodologije na eni strani in kar
se da standardiziranimi in natančnimi postopki preverjanja verodostojnos-
ti raziskovalnih izsledkov na drugi strani. Najbolj znani pristopi znotraj te
paradигme so induktivno izpeljana teorija (*grounded theory*), analitična
indukcija, sklop kriterijev pod skupnim imenom verodostojnost (*trustwor-
thiness*) Y. Lincoln in Gube (1985), Hammersleyev (1992) subtilni realizem
ter veljavnost kot reflektivnost (npr., Emerson, 1983/1988; Altheide in John-
son, 1994; Ellen, 1984/1995a; Finlay, 2002).

Tretjo pozicijo predstavlja *postmodernistična* paradigma zavračanja
možnosti določitve kakršnih koli kriterijev za presojo znanstvenosti dela.
Po tej liniji argumentacije naj bi bila že sama ideja ocenjevanja kvalitativnih
raziskav v nasprotju z naravo kvalitativnega raziskovanja in družbenega
sveta, ki je predmet tega raziskovanja. Jedro postmodernizma je dvom, da
ima katera koli metoda, teorija, žanr ali oblika diskurza, privilegiran dostop
do avtoritativne vednosti. Postmodernizem trdi, da je trditev oziroma inter-
pretacija, ki se ima za resnično, v resnici maska in služi določenim interesom.
Postmodernizem problematizira že uveljavljene metode, uvaja nove in
tudi slednje podvrže kritiki.¹³ Postmodernistična radikalno skeptična drža
izraža enako nezaupanje do vseh metod in ne privilegira nobene (npr., Ri-
chardson, 1994; Denzin, 1997).

Četrta, *poststrukturalistična* pozicija, si prizadeva konstruirati popol-
noma nov sklop kriterijev, ki se oddaljujejo tako od pozitivistične kot
postpozitivistične tradicije. Taki kriteriji naj bi izvirali iz samega kvalita-

¹³ »Zdaj razporejamo stvari na premikajočih se tleh«, pravi Clifford (1986a: 22). »Ni več mesta (gorskega vrha), s katerega bi imeli lep razgled, s katerega bi natančno opisali načine človeškega življenja, ni arhimedske točke, s katere bi reprezentirali svet«. Ne obstaja neka ideal(izira)na, od raziskovalca ločena in neodvisna realnost, ki bi lahko bila merilo »avtentičnosti« raziskovalnega poročila. Pojav kot tak, tista »prava«, »dejanska« realnost nam vedno (*u*)beži, raziskovalec lahko sproducira le »pojav-v-kontekstu« (Silverman, 1994: 203). V postmoderni perspektivi se vsako pripovedovanje, pisanje zgodbe poslužuje raznovrstnih literarnih pripomočkov za posredovanje določenih vsebin. Pisanje vključuje ideološke, estetske in etične odločitve, zato »nedolžnega« pisanja ni (Richardson, 1992). Kot ne obstaja »brezmadežna« percepcija, tako tudi ni »brezmadežne« deskripcije, pravi Wolcott (1994).

tivnega raziskovanja in bi poudarjali subjektivnost, čustva in druge dejavnike, ki tradicionalno ne spadajo v početje, ki mu pravimo znanost (npr., Crapanzano, 1986; Lather, 1993; Denzin, 1997).

Lincoln in Denzin (1994; glej tudi Denzin, 1997) jih obravnavata v kontekstu t. i. »krize reprezentacije« ter »krize legitimacije« oziroma interpretacije, ki je nastopila, ko so se antropologi in drugi družboslovci začeli spraševati o avtoriteti teksta. Pojem »kriza reprezentacije« leti na eno od osnovnih predpostavk kvalitativnega raziskovanja (in lahko bi rekli širše, celotnega raziskovanja v družbenih znanostih), namreč možnosti, da raziskovalec lahko neposredno »ujame« živo izkustvo.¹⁴ »Krizo legitimacije« pa problematizira tradicionalne kriterije za interpretacijo in ocenjevanje kakovosti raziskovanja in si prizadeva za redefiniranje klasičnih kriterijev – zanesljivosti, veljavnosti, objektivnosti in podobnih.

Pojem »avtoritete teksta« zadeva zagotovilo, ki jo vsebuje tekst, da je »točen, resničen in popoln. Ali je tekst torej zvest kontekstu in posameznikom, ki naj bi jih predstavljal?«¹⁵ Ali ima tekst pravico trditi, da je poročilo, namenjeno širšemu svetu, ter da zadovoljuje ne le interese raziskovalca, ampak tudi interese preučevanih ljudi?« (Lincoln in Denzin, 1994: 578). Clifford (1986a: 6-7) celo trdi, da je etnografska poročila mogoče imeti za »izmišljije« (*fictions*) oziroma »resnične izmišljije« (*true fictions*) v smislu, da so narejene oziroma izdelane. Pri tem ima beseda narejen tudi konotacijo neresničnosti, po-narejenosti (*made up*) v smislu izmišljanja stvari, ki niso realne. Tudi najboljši etnografski teksti so še vedno specifični sistemi

¹⁴ Gre tudi za vprašanje interpretacije in »glasu« oziroma, čigavo stališče je vzeto kot osnova za poročanje, kakšne institucionalne in zgodovinske okoliščine ga omejujejo. S tega vidika »etnografije« predstavljajo »zgodbe«, ki se, vsaj delno, podrejajo specifikam uporabljenega narativnega žanra. Problem nastopi, ker dobimo, če izberemo drugačen stil pisanja ali žanr, drugačen pogled in drugačno zgodbo. Z drugimi besedami, raziskovalci na osnovi svojega raziskovanja na terenu priskrbijo »tekst«, ki ga nato berejo in interpretirajo različni bralci oziroma občinstva. Ti, ker posedujejo svoje lastne specifične zmožnosti interpretacije in produciranja smisla, ustvarijo lastne, specifične, enkratne pomene oziroma »branja« teksta. Tekst ne more do konca diktirati svoje interpretacije, ker ne more nadzorovati svojih bralcev, ki se na tekst odzivajo na različne specifične načine (Clifford, 1986b; Tyler, 1986; Hammersley in Atkinson, 1983/1989; Altheide in Johnson, 1994). Tyler (1986: 135) argument izpelje v skrajnost. Ker v tekstu ni mogoče povsem izločiti dvoumnosti in subjektivnosti njihovih avtorjev in bralcev, je tekstu tako rekoč usojeno, da je vedno »napačno bran«, v njem obstaja neke vrste inherenten nesporazum. V tem smislu je »pomen teksta vsota njegovih zgrešenih branj (misreadings)«. Altheide in Johnson (1994: 487) dodajata, da so nas »te razprave opozorile na dejstvo, da je v etnografiji več kot se dogaja na terenu« in da se pomemben del »dogaja tudi v pisarni, ko raziskovalec zgodbo 'iz-piše' (write up)«.

¹⁵ Cohen (1994: 3) to dilemo opiše na preprost način. »Kako veš, kaj druga oseba misli? Kako veš, da druga oseba misli? Kako lahko ločiš med zavestjo druge osebe in svojo konstrukcijo njegove ali njene zavesti? Odgovor na prvi dve vprašanji, 'ne morem trdno vedeti', neizogibno vodi k odgovoru na tretje vprašanje, 'ne morem'. Kar pa lahko naredimo, kar so antropologi, kot so nedavna dela pokazala, običajno počeli, je, da uporabimo takšne ali drugačne literarne mehanizme, s katerimi lahko v naših avtorskih tekstih pokažemo sled takšnega razločevanja. Ampak to je tisto, ki smo ga kot avtorji sestavili« (poud. v orig.).

(pristranih in nepopolnih) resnic.

Poststrukturalizem problematizira postpozitivistične argumente glede teksta in njegove veljavnosti. Veljavnost interpretira kot zahtevo teksta po avtoriteti in resnici in jo imenuje *epistemološka veljavnost* (*epistemological validity*). Avtoriteta teksta se vzpostavi tako, da raziskovalec sledi določenemu sklopu pravil, ki so se vzpostavila v znanosti, in zadevajo vednost, njeno produkcijo in reprezentacijo. Ta pravila, pod pogojem, da jim dosledno sledimo, zagotavljajo veljavnost. Brez veljavnosti ni resnice, brez resnice pa ne more biti zaupanja v veljavnost teksta. Veljavnost prinaša moč, veljavnost pa s tem postane meja, ki ločuje dobro raziskovanje od slabega, sprejemljivo (v okviru določene raziskovalne skupnosti) od nesprejemljivega. Poststrukturalizem razume razprave na temo notranje, zunanje veljavnosti, veljavnosti konstrukta, triangulacije, verodostojnosti in drugih sorodnih konceptov kot poskuse ponovno vzpostaviti avtoriteto teksta v postpozitivističnem obdobju razvoja znanosti. Ti koncepti predstavljajo poskuse razviti in uveljaviti sklop transcendentnih pravil in postopkov, ki bi bili zunaj katerega koli posameznega raziskovalnega projekta, na katere bi se lahko sklicevali, da bi tekstu zagotovili avtoriteto (Lincoln in Denzin, 1994: 578-579).

Veljavnost je v končni fazi možno razumeti kot »željo teksta, da vzpostavi svojo moč nad bralcem« (Lincoln in Denzin, 1994: 579; tudi Miller, 1997). Veljavnost predstavlja raziskovalčevo masko avtoritete (Lather, 1993), ki določenemu režimu resnice znotraj določenega teksta (in določene znanstvene skupnosti) omogoča, da se prebije do bralca.¹⁶

Kaj naj torej počnemo z veljavnostjo, potem ko se je zgodil poststrukturalizem? Ponujenih je več odgovorov, vsi pa tako ali drugače zadevajo problem, kako sta perspektiva in izkušnja Drugega (in Drugačnega) predstavljena in interpretirana v določenem tekstu. Lincoln in Denzin (1994; tudi Denzin, 1997) navajata tri pristope k obravnavi veljavnosti znotraj poststrukturalizma: politično informirano pozicijo; stališče, ki temelji na konceptu podobnosti realnosti (*verisimilitude*)¹⁷ in transgresivno veljavnost.

Čeprav se opisani pristopi do določene mere časovno prekrivajo, vendar-

¹⁶ Resnica, pravi Denzin, povzemajoč T. M-ha Trinh (1997: 74), postane konstrukt realizma... glede na določen režim resnice. Izjava je točna, če točno opisuje in pojasnjuje realni svet. Toda realni svet je prav tako konstrukt, proizvod določenih podob, ki se podrejajo predhodnim podobam oziroma predstavam o tem, kakšen je videti realni svet.

¹⁷ Gre za težko prevedljiv izraz, ki v slovenskem jeziku pravzaprav nima ustreznega ekvivalenta. V Oxford Advanced Learner's Dictionary (1989, 4. izdaja, Oxford: Oxford University Press) je izraz opredeljen kot »podobnost ali videz kot da je nekaj resnično ali realno«. V konkretnem primeru obravnavane teoretske šole gre za idejo (oziroma vprašanje, do katere mere je to sploh možno), naj bi bila realnost, ki je zajeta v etnografskem tekstu, kar se da podobna realnosti, ki je bila predmet preučevanja. Denzin (1997: 10) na primer govori o »možnosti teksta, da reproducira (simulira) realnost«.

le sledijo nekemu zgodovinskemu razvoju razmišljanja o standardih kakovosti znotraj kvalitativnega raziskovanja. Če so se prvi poskusi sistematične opredelitve teh standardov v želji po priznanju »znanstvenosti« kvalitativnega raziskovanja še rahlo »naivno« zgedovali po pozitivističnih konceptualizacijah pri kvantitivnih »bratrancih«, novejši, postpozitivistični že bolj samozavestno oblikujejo lastne, kvalitativni metodologiji primernejše standarde. Še kasnejši razvoj je z vdorom kaotičnosti postmodernizma in poststrukturalizma standarde kakovosti v temeljih ne le zamajal, ampak jih kot možnost celo radikalno zanikal. Na nek način je postavljanje standardov kakovosti v kvalitativni perspektivi zašlo v skoraj popolnoma neproduktivno slepo ulico. Nepoenotena terminologija ter množica vedno novih in bolj sofisticiranih izrazov (kot da bi njihovi avtorji tekmovali v iskanju po slovarjih najbolj nenavadnih ali ustvarjanju popolnoma novih pojmov), tudi ni pripomogla k jasni predstavi, kakšnih konkretnih načel naj se raziskovalec drži, če naj svojim raziskovalnim izsledkom zagotovi znanstveno verodostojnost.

V zadnjih letih pa je vendarle moč videti oživljanje produktivnejše razprave o standardih kakovosti v kvalitativnem raziskovanju. Čeprav se sprva zdi težko verjetno, gredo kljub večinoma v temelju nespravljivim izhodiščem v poskuse sinteze omenjenih paradigem. Tako številni avtorji (npr., Seale, 1999; Davies in Dodd, 2002; Pyett, 2003; Maxwell, 2004), bodisi da je njihovo osnovno izhodišče obarvano bolj »pozitivistično« bodisi bolj »postmodernistično«, priznavajo, da je zagotavljanje znanstvene »strogosti« v kvalitativnem raziskovanju nuja ter celo spet uporabljajo že skoraj prepovedana pojma veljavnosti in zanesljivosti. Po drugi strani pa poudarjajo, da je tem pojmom treba dati drugačen pomen (kar je sicer storil že postpozitivizem s koncepti refleksivnosti, verodostojnosti ipd.) in upoštevati lekcije, ki so jih prinesli postmodernizem in njegovi sopotniki/nasledniki (poststrukturalizem, feminizem itd.), kot so, na primer, enakovredna predstavitev različnih realnosti/glasov/perspektiv in njihovo radikalno kritično ovrednotenje, aktivizem oziroma zagovorništvo raziskovanih subjektov itd.

Zdi se, da je poskus sinteze R. Whitemore in sodelavk (2001) med bolj jasnimi, sistematično opredeljenimi in praktično uporabnimi. Avtorice ločijo med *kriteriji* kot idealnimi standardi kvalitativnega raziskovanja, h katerim naj stremijo raziskovalci, ter *tehniki* (metodami) zmanjševanja groženj veljavnosti. Glede na veliko različnih teoretičnih in metodoloških izhodišč, ki jih kvalitativni raziskovalci uporabljajo v svoji raziskovalni praksi, zaradi katerih je težko povsem poenotiti standarde preverjanja in zagotavljanja kakovosti, pri kriterijih nadalje razločujejo med primarnimi in sekundarnimi. Med prve sodijo kredibilnost, avtentičnost, kritičnost ter

integriteta in naj bi bili obvezen, nujen, vendar še ne zadosten del vsake kvalitativne raziskave. Primarne kriterije je treba dopolniti s sekundarnimi (eksplicitnost, (raz)vidnost, ustvarjalnost, popolnost/izčrpnost, konsistentnost in senzibilnost), katere od teh pa je najprimerneje upoštevati, se odloči raziskovalec sam glede na konkretni raziskovalni načrt, ki ga bo uporabil v raziskavi. V vrsto tehnik, s katerimi v kar se da veliki meri zagotovimo te standarde, pa spadajo, na primer, triangulacija, preverjanje interpretacij pri preučevanih subjektih in kolegih-raziskovalcih, preučevanje alternativnih interpretacij, refleksija lastne pozicije idr.

Ali je kvantitativno raziskovanje res bolj zanesljivo, kvalitativno pa bolj veljavno?

Kvalitativni raziskovalci pogosto poudarjajo večjo veljavnost svojega raziskovanja, kar naj bi bila tudi ena bistvenih značilnosti (in celo prednosti v primerjavi s kvantitativnim raziskovanjem) kvalitativnega raziskovanja. Večja veljavnost naj bi bila posledica tega, da je kvalitativni raziskovalec praviloma sam neposredno v stiku z empirično realnostjo, z vsakdanjim svetom in izkušnjami ljudi, ki jih preučuje. Na ta način si pridobi informacije iz prve roke, ki niso posredovane skozi koncepte, operacionalne definicije in lestvice (npr., Filstead, 1970; Taylor in Bogdan, 1984).

Večja veljavnost kvalitativnega raziskovanja naj bi bila povezana tudi z nekaterimi drugimi značilnostmi kvalitativnega raziskovanja.¹⁸ Ena od teh je denimo pomen *konteksta* za razumevanje družbenih pojavov (Diesing, 1971; Lincoln in Guba, 1985; Bryman, 1988; Hammersley in Atkinson; 1983/1989; Neuman 1994). Pomen določenega družbenega dogodka, dejavnosti, izjave je namreč odvisen od konteksta, v katerem se pojavi. To tudi pomeni, da imajo podobni dogodki ali vedenja lahko različne pomen v različnih kulturah ali zgodovinskih obdobjih. Taylor in Bogdan (1984) mu zato pravita tudi *holistično* raziskovanje. Predmet raziskovanja ni reduciran na nekaj spremenljivk, ampak se ga obravnava kot celoto, v širšem kulturnem in zgodovinskem kontekstu.

Druga značilnost kvalitativnega raziskovanja je poudarjanje pomena *študije primera* (*case study*). V nasprotju od kvantitativnega raziskovanja, kjer se običajno zbira podatke na veliko enotah (npr., anketirancih v anketi), se v kvalitativnem veliko uporablja študije primera, v katerih raziskovalec zbere veliko in bolj podrobne podatke o eni ali malo enotah, se bolj poglobi v raziskovalni problem. Tudi analiza podatkov se v obeh primerih razlikuje. Kvantitativni raziskovalec išče povezave med spremenljivkami na veliko

¹⁸ Podrobneje o tem glej v Kogovšek (1998: 51-56).

enotah, zato da bi lahko sklepal z vzorca na celotno populacijo, medtem ko ima kvalitativni raziskovalec ogromno količino različnih podatkov o malo enotah, v katere pa se bolj poglobi in išče vzorce v delovanjih in izjavah ljudi, ki jih preučuje v kontekstu celote. Pri tem so včasih pomembne podrobnosti, vsakodnevne banalne malenkosti, ki mu utegnejo na svoj način pomagati razumeti, kaj se dogaja v določeni situaciji, in mu dati namige k drugim plastem realnosti, ki jo preučuje (Bryman, 1988; Neuman 1994; Burgess, 1984/1995).

Kvalitativno raziskovanje je tudi *naturalistično*. Raziskovalec naj bi se v odnosih s preučevanimi ljudmi vedel »naravno« in nemoteče ter preučeval svoj predmet v »naravnem« okolju¹⁹ (Taylor in Bogdan, 1984; Lincoln in Guba, 1985; Hammersley in Atkinson; 1983/1989; Hammersley, 1992; Fielding, 1993; Neuman 1994; Burgess, 1984/1995). Ta značilnost je seveda bolj ideal, h kateremu naj bi raziskovalec stremel, kot pa realna možnost. Dejavniki, ki na to vplivajo, so mnogoteri. Problematična je denimo že sama prisotnost raziskovalca v okolju, ki ga raziskuje. Poleg tega je raziskovalec pri opazovanju in zapisovanju selektiven in pristranski.²⁰

Kvalitativno raziskovanje je *induktivno*.²¹ Raziskovalci praviloma »odkrivajo« koncepte, vpogleda, interpretacije iz vzorcev, ki se kažejo v podatkih. Praviloma ne zbirajo podatkov, da bi ocenjevali predhodno opredeljene modele, hipoteze in teorije. V tem smislu je za kvalitativno raziskovanje značilen fleksibilen raziskovalni načrt. Kvalitativni raziskovalci praviloma začnejo raziskavo z le okvirno opredeljenimi raziskovalnimi problemi, ki se izkristalizirajo in bolj natančno opredelijo šele v teku raziskave (Taylor in Bogdan, 1984; Bryman, 1988; Hammersley in Atkinson; 1983/1989; Hammersley, 1992).

¹⁹ Strogo gledano, povsem »naravna« situacija znotraj raziskovanja ni mogoča. Kakršno koli raziskovanje, pa naj si prizadeva biti še tako »nemoteče«, producira »nenaravne« situacije. To pa, kot ugotavlja Alasuutari (1995: 94), nima nujno opraviti s kakovostjo podatkov ali njihovo »objektivnostjo«. S te perspektive ni smiselno gledati na metodo zbiranja podatkov kot na neke vrste lečo, ki bolj ali manj popači pravo sliko realnosti, in ki jo je možno prilagoditi glede na to, kako »naravna« je situacija in tako dobiti sliko »realnosti kot take«. Material je vedno treba razumeti kot aktivnost, ki se dogaja v okviru določene situacije. »Realnost kot taka«, kot nekaj »zunaj nas«, kar je načelno možno objektivno odkriti, ne obstaja, obstajajo le različna videnja in interpretacije te realnosti.

²⁰ Ali kot pravi Alasuutari (1995: 43), da je za »kvalitativni material značilno, da je bogat, večdimenzionalen in kompleksen, kot življenje samo; to pa nujno ne pomeni, da je sestavljen iz avtentičnih situacij ali dokumentov - tj. objektov, ki bi obstajali, ali dogodkov, ki bi se zgodili kljub raziskavi. Situacije, v katerih so podatki zbrani, so lahko organizirane prav zaradi raziskave, toda material sestavljajo poročila, ki beležijo situacije tako skrbno in točno, kot je le možno. Tako ne zbiramo materiala v določenih situacijah, ampak je material sestavljen iz zabeleženih situacij« (poud. v orig.).

²¹ Eden pogosto uporabljenih kvalitativnih pristopov, ki to značilnost posebej poudarja, je t. i. induktivno izpeljana teorija (grounded theory). Več o tem glej predvsem v Glaser in Strauss (1967) in kasnejših delih teh dveh avtorjev.

Poseben poudarek je pri kvalitativnem raziskovanju na *procesnosti*. Kvalitativni raziskovalec običajno opazuje svoj raziskovalni predmet skozi daljše obdobje in ne le v posameznih časovnih točkah, kot je to običajno v kvantitativnem raziskovanju. Na ta način lahko opazuje, kako se razvijajo dogajanje ali družbeni odnosi in na ta način razkrije celoten proces in vzročne povezave. To mu tudi omogoča, da sproti po potrebi bolj natančno opredeli problem ali ga celo ustrezneje reformulira (Bryman, 1988; Neuman 1994).

V nasprotju z zgoraj opisanimi značilnostmi kvalitativnega raziskovanja se v kvantitativnem raziskovanju pogosto bolj poudarja zanesljivost oziroma ponovljivost raziskovanja. Kvalitativni raziskovalci se temu vprašanju sicer ne izogibajo, ga pa pogosto opredeljujejo kot v bistvu nezaželeno ali vsaj ne prioritarno (npr., Diesing, 1971). Njihovi raziskovalni postopki niso standardizirani tako kot v kvantitativnem raziskovanju. V kvalitativnem raziskovanju je zanesljivost zato težko preverjati, čeprav so se razvile nekatere za kvalitativno raziskovanje specifične tehnike.²²

Če malo bolj natančno razmislimo, ugotovimo, da je delitev na kvantitativno raziskovanje kot bolj zanesljivo, kvalitativno pa bolj veljavno pravzaprav preveč poenostavljena. Prej omenjene značilnosti kvalitativnega raziskovanja morda res do določene mere prispevajo k večji veljavnosti raziskovalnih izsledkov, prav tako pa jo lahko tudi zmanjšujejo. Že sama prisotnost raziskovalca (problem reaktivnosti) in dejstvo, da je raziskovalec sam praviloma merski instrument postavlja prepričanje o večji veljavnosti kvalitativnega raziskovanja pod vprašaj.²³ Ti in še nekateri drugi problemi, ki se navezujejo na koncepte veljavnosti in zanesljivosti, so bili ekstenzivno in kritično obravnavani znotraj postmodernistične in poststrukturalistične perspektive.

Po drugi strani pa je lahko vprašljiva tudi domnevna večja zanesljivost kvantitativnega raziskovanja. Znotraj kvantitativnega pristopa namreč ni vedno mogoče razbrati, ali je majhna zanesljivost posledica nezanesljivosti merskega instrumenta (denimo anketnega vprašalnika) ali dejanskih sprememb pojava (npr., mnenja anketirancev o določeni stvari) v času.²⁴ Po dru-

²² Več o tem glej v Kogovšek (1998), posebej str. 54-57.

²³ Po eni strani »umetna« okolja (na primer eksperimenti, anketna situacija) niso nujno nereprezentativna v določenih vidikih. Po drugi strani pa so ravno zaradi reaktivnosti izsledki raziskave v »naravnem« okolju lahko prav tako neveljavni. Po svoje je sama distinkcija med »naravnimi« in »umetnimi« okolji lahko zavajajoča. »Umetna« okolja so še vedno del družbe. Hkrati pa se »naravnost«, »spontanost« »naravnega« okolja izgubi (usaj deloma) takoj, ko v to okolje stopi raziskovalec in se »naravni« tok dogajanja pomeša s specifičnim kontekstom raziskovanja (Hammersley in Atkinson, 1983/1989).

²⁴ Filstead (1970) gre v svoji kritiki še dlje in govori o »obsedenosti sociologov z Znanstveno Metodo«, posledica katere je bilo po njegovem mnenju pretirano ukvarjanje družboslovcev z zanesljivostjo, ne pa tudi veljavnostjo raziskovalnih izsledkov. To naj bi vodilo v vse bolj umetne in neživljenjske konceptije real-

gi strani pa lahko nekatere značilnosti kvalitativnega pristopa omogočajo večjo zanesljivost. Na primer z daljšim obdobjem dela na terenu lahko raziskovalec opazuje določen pojav v daljšem časovnem obdobju in tako razbere ter pri interpretaciji ustrezno upošteva spremembe, ki so nastale v času zaradi vpliva različnih dejavnikov.²⁵

Kateri pristop je primernejši – kvalitativni ali kvantitativni?

Glede na različne pristope k obravnavanju in reševanju problema kakovosti podatkov oziroma bolj pošteno in smiselno rečeno, kakovosti znanstvenega raziskovanja v širšem pomenu, tako znotraj kvantitativne kot kvalitativne paradigme, lahko navedemo naslednjo splošno ugotovitev. Tako kot so predpostavke raziskovanja v kvalitativni in kvantitativni paradigmi različne in se kvantitativni in kvalitativni raziskovalci lotevajo raziskovanja na specifičen način, tako se na specifičen način lotevajo tudi problema kakovosti raziskovanja. Kvantitativni raziskovalci se lotevajo problema »na kvantitativen« in kvalitativni raziskovalci »na kvalitativen način«. Kaj mislim reči s tem?

Kvantitativni raziskovalci pristopajo k raziskovanju (oziroma si k temu vsaj čim bolj prizadevajo) na kar se da standardiziran in »objektiviziran« način. Njihovi podatki so števila, prav tako so rezultati analiz števila, ki jih v končni fazi interpretirajo v skladu s predpostavkami teorije, iz katere izhajajo, po drugi strani pa v skladu s predpostavkami statistične teorije. Na podoben način se lotevajo tudi reševanja problema kakovosti raziskovanja. Poskušajo razviti čim bolj standardizirane in »objektivizirane« načine ugotavljanja in preverjanja kakovosti raziskovanja. Pri tem v velikem delu početja operirajo s števili, rezultati analiz pa so prav tako števila, na primer različni koeficienti zanesljivosti in veljavnosti merjenja.

Kvalitativni raziskovalci se raziskovanja lotevajo drugače. Kvalitativno raziskovanje je bolj nestandardizirano, metodološko fleksibilno, »intuitivno« in močno vezano na kontekst situacije, znotraj katere se dogaja (oziroma je tako v drugačnem pomenu kot je to razumljeno v kvantitativnem raziskovanju). Če kvantitativno raziskovanje bolj in poudarjeno operira s števili, kvalitativno raziskovanje operira z besedami. Podobno kot se kvalitativni raziskovalci lotevajo raziskovanja, se lotevajo tudi obravnave kakovosti raziskovanja. Kvalitativni raziskovalci za preverjanje kakovosti svojega

nosti, ki so raziskovalce vse bolj oddaljevali od predmeta njihovega preučevanja. To je vodilo v čedalje večje izpopolnjevanje natančnosti merjenja, zanemarjalo pa se je vprašanje, kaj se s tako natančnostjo pravzaprav meri.

²⁵ Bailey (1994) denimo pravi, da se običajno izkaže, da zanesljivost narašča sorazmerno s časom, prebitim na terenu, in je večja pri kategorijah z več zabeleženimi primeri.

raziskovanja (praviloma) ne operirajo s števili in ne računajo različnih koeficientov kakovosti merjenja kot to počnejo njihovi kvantitativni kolegi. Delno je razlog v sami naravi njihovih podatkov, ki praviloma niso kvantitativni, niso števila oziroma so te vrste podatkov običajno stranskega pomena. Orodje kvalitativnih raziskovalcev so, tako kot pri raziskovanju samem, tudi pri preverjanju kakovosti tega raziskovanja besede in interpretacije, tako v kontekstu konkretnih situacij med potekom raziskovanja kot v kontekstu teoretske perspektive (ali morda celo bolj ali manj radikalne moralne, ideološke ali celo aktivistične zavezanosti določeni socialni, pogosto marginal(izira)ni, skupini), iz katere izhajajo.

V okviru kvantitativnega raziskovanja so koncepti kakovosti raziskovanja morda bolj jasno razvidni in sistematizirani (kar pa seveda še ne pomeni, da so edino pravi in pravilni in s tem edini legitimni). Vemo, da imamo v širšem smislu opravka s konceptoma zanesljivosti in veljavnosti in znotraj teh dveh z različnimi podvrstami (npr., notranja konsistentnost, ponovljivost merjenj, kriterijska, vsebinska veljavnost itd.). Vsi ti koncepti so relativno natančno opredeljeni in v velikem delu operacionalizirani na kvantitativen način.

V okviru kvalitativne paradigme so koncepti kakovosti raziskovanja veliko bolj »odprti«, manj sistematizirani in »manj natančno« (kar pa ne pomeni slabo) opredeljeni. Kako je opredeljena kakovost raziskovanja, na kakšen način jo je mogoče preverjati in izboljševati, je v veliki meri odvisno od posameznega raziskovalca in širše, recimo temu teoretske perspektive, iz katere izhaja (npr., feminizma, teorije homoseksualnosti, postmodernizma ipd.). Pri tem se različni koncepti kakovosti raziskovanja, ki so v veljavi znotraj kvalitativne paradigme včasih izključujejo, še pogosteje pa dopolnjujejo ali celo prekrivajo.

Glede na naravo terenskega dela (ki še vedno zajema večji del kvalitativnega raziskovanja), ne obstaja nek absoluten, objektivni svet, o katerem poroča raziskovalec. Stališče domačina (*native point of view*) je del zgodbe, ki se ji reče antropologija, vendar naloga znanosti ni le preprosto opisati svet, kot je viden z določenega stališča. »Antropologija transcendirata nivo dialoga na terenu. Kot znanost si antropologija prizadeva poiskati splošno resnico, ki leži onkraj točno določene pripovedi« (Hastrup, 1993: 176). »Domačinski pogled« na svet nikoli ne pove celotne zgodbe o svetu ravno zato, ker je le eden od možnih pogledov. »Kultura ni nekaj, o čemer govorimo, ampak pozicija, s katere govorimo...je tisto, s čimer vidimo, vendar redko tisto, kar vidimo« (Hastrup, 1993: 176).

Terensko delo ne pomeni več neko nevtralno, objektivno početje. Ni le sredstvo za opazovanje z največje možne bližine, ampak lahko samo spro-

ducira dogodke, ki se jih potem jemlje kot dejstva. V tem smislu je terensko delo medkulturni stik, ki sproducira etnografijo oziroma eno od možnih zgodb o določenem svetu (Hastrup, 1993, 1995).²⁶ Pogled domačina je v antropologiji vedno posredovan (*edited*). Kar informatorji povedo, niso resnice o kulturi, ampak situacijski odzivi na antropologovo prisotnost in početje. Kar informatorji povedo, je sproducirano v kontekstu srečanja z antropologom.

V tem kontekstu K. Hastrup (1996) vidi antropologijo kot teoretični projekt, ki svoje interpretacije gradi na stališčih in izkušnjah domačinov, vendar se ne ustavi le pri preprostem ponavljanju lokalnih zgodb. Antropologija predstavlja drugo verzijo realnosti, ki pa je že spet ena od interpretacij in ne nevtralna, absolutna in edina resnica. Ni absolutnih resnic, kot tudi ni privilegiranih dostopov do »resnic«, obstajajo le različne pozicije, s katerih govorimo.

Ne drznemo si trditi, da je kateri koli način ugotavljanja in izboljševanja kakovosti raziskovanja v absolutnem smislu boljši od vseh ostalih in zato bolj ali celo izključno legitimen. Res pa je, da so se nekateri od njih uveljavili kot standarden, če že ne celo obvezen del katere koli »resne« raziskave. Eden od takih načinov je že omenjena strategija triangulacije, ki je hkrati tudi ena od pomembnih stičnih točk med kvalitativnim in kvantitativnim raziskovanjem.

Vsak od pristopov predstavlja specifičen način razumevanja in reševanja tega problema. S t. i. Velikimi Zgodbami je že davno opravila postmoderna. Tudi znotraj te velike in obsežne teme v sodobni znanosti, ki se ji reče »kakovost znanstvenega raziskovanja«, ne obstaja ena sama Resnica, ampak le bolj ali manj spretno (se pravi, v skladu z internimi pravili »znanstvenega žanra«) povedane zgodbe.

Kvantitativnemu pristopu, znotraj kvalitativnega pristopa (včasih celo s slabšalnim prizvokom), označenim tudi kot pozitivističnem, se pogosto očita, da se svojo (preveliko) težnjo po standardizaciji raziskovalnih postopkov in čim večji primerljivosti podatkov preveč oddaljuje od bogate, kompleksne realnosti, ki jo preučuje. Da ravno s svojo preveliko željo po večji standardiziranosti, natančnosti in s tem večji primerljivosti to bogastvo realnosti pravzaprav izgublja. Po drugi strani pa postmodernistični in poststrukturalistični pristopi s svojim skrajnim relativizmom pri tem niso nujno bolj uspešni in produktivni. Vsak od pristopov na svoj specifičen način odkriva določene vidike te bogate realnosti, ki jih drugi pristop ne zmore, zato tudi nobeden od njiju ni bolj ali manj legitimen ali »pravilen«

²⁶ Ali kot pravita Kirk in Miller (1986: 68), »etnografija ni poročilo o določeni skupnosti ljudi, ampak poročilo o srečanju med raziskovalcem in to skupnostjo«.

od drugega. Zato se tudi krepi trend uporabe in kombiniranja takih kvalitativnih in kvantitativnih metod znotraj določene raziskave, ki so najbolj primerne, ki torej čim bolj opišejo in pojasnijo raziskovani pojav.

LITERATURA

- Adam, Frane in Darka Podmenik (2004): The Reception of Qualitative Research in Slovenia. V Fikfak, Jurij, Frane Adam in Detlef Garz (ur.), *Qualitative Research: Different Perspectives, Emerging Trends*, 21-34. Ljubljana: Založba ZRC.
- Alasuutari, Pertti (1995): *Researching Culture: Qualitative Method and Cultural Studies*. London: Sage.
- Altheide, David L. in John M. Johnson (1994): Criteria for Assessing Interpretive Validity in Qualitative Research. V Denzin, Norman K. in Yvonna S. Lincoln (ur.), *Handbook of Qualitative Research*, 485-499. Thousand Oaks: Sage.
- Ardener, Shirley, Nicola Goward in Jacquie Sarsby (1984/1995): The Fieldwork Experience. V Ellen, Roy F. (ur.), *Ethnographic Research: A Guide to General Conduct*. London: Academic Press, 87-132.
- Bailey, Kenneth D. (1994): *Methods of Social Research*. New York: Free Press.
- Bernard, Russell H. (1988/1991): *Research Methods in Cultural Anthropology*. Newbury Park: Sage.
- Bogdan, Robert in Steven J. Taylor (1975): *Introduction to Qualitative Research: A Phenomenological Approach to Social Sciences*. New York: Wiley.
- Borman, Kathryn M., Margaret D. LeCompte in Judith Preissle Goetz (1986): Ethnographic and Qualitative Research Design and Why It Doesn't Work. *American Behavioral Scientist*, 30: 42-57.
- Bryman, Alan (1988): *Quantity and Quality in Social Research*. London: Unwin Hyman.
- Burgess, Robert G. (1984/1995): *In the Field: An Introduction to Field Research*. London: Routledge.
- Cantril, Hadley (1944): *Gauging Public Opinion*. Princeton: Princeton University Press.
- Clifford, James (1986a): Introduction: Partial Truths. V Clifford, James in George E. Marcus (ur.), *Writing Culture*, 1-26. Berkeley: University of California Press.
- Clifford, James (1986b): On Ethnographic Allegory. V Clifford, James in George E. Marcus (ur.), *Writing Culture*, 98-121. Berkeley: University of California Press.
- Cohen, Anthony P. (1994): *Self-Consciousness: An Alternative Anthropology of Identity*. London: Routledge.
- Crapanzano, Vincent (1986): Hermes' Dilemma: The Masking of Subversion in Ethnographic Description. V Clifford, James in George E. Marcus (ur.), *Writing Cul-*

- ture, 51-76. Berkeley: University of California Press.
- Davies, Deirdre in Jenny Dodd (2002): *Qualitative Research and the Question of Rigor*. *Qualitative Health Research*, 12: 279-289.
- Denzin, Norman K. (1978/1989): *The Research Act*. 3. izdaja. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Denzin, Norman K. (1997): *Interpretive Ethnography: Ethnographic Practice for the 21st Century*. Thousand Oaks: Sage.
- Denzin, Norman K. in Yvonna S. Lincoln (ur.) (1994a): *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage.
- Denzin, Norman K. in Yvonna S. Lincoln (1994b): *Introduction: Entering the Field of Qualitative Research*. V Denzin, Norman K. in Yvonna S. Lincoln (ur.), *Handbook of Qualitative Research*, 1-17. Thousand Oaks: Sage.
- Diesing, Paul R. (1971): *Patterns of Discovery in the Social Sciences*. Chicago: Aldine.
- Ellen, Roy F. (ur.) (1984/1995a): *Ethnographic Research: A Guide to General Conduct*. London: Academic Press.
- Ellen, Roy F. (1984/1995b): *Introduction*. V Ellen, Roy F. (ur.), *Ethnographic Research: A Guide to General Conduct*, 1-12. London: Academic Press.
- Emerson, Robert M. (1981): *Observational Field Work*. *Annual Review of Sociology*, 7: 351-378.
- Emerson, Robert M. (ur.) (1983/1988): *Contemporary Field Research: A Collection of Readings*. Prospect Heights: Waveland Press.
- Ferligoj, Anuška, Karmen Leskošek in Tina Kogovšek (1995): *Zanesljivost in veljavnost merjenja*. Ljubljana: FDV.
- Fielding, Nigel (1993): *Ethnography*. V Gilbert, Nigel (ur.), *Researching Social Life*, 154-171. London: Sage.
- Filstead, William J. (1970): *Introduction*. V Filstead William J. (ur.), *Qualitative Methodology: Firsthand Involvement with the Social World*. Chicago: Markham.
- Finlay, Linda (2002): *»Outing« the Researcher: The Provenance, Process, and Practice of Reflexivity*. *Qualitative Health Research*, 12: 531-545.
- Glaser, Barney G. in Anselm L. Strauss (1967): *The Discovery of Grounded Theory: Strategies of Qualitative Research*. Chicago: Aldine.
- Hammersley, Martyn (1992): *What's Wrong With Ethnography?*. London: Routledge.
- Hammersley, Martyn in Paul Atkinson (1983/1989): *Ethnography: Principles in Practice*. London: Routledge.
- Hastrup, Kirsten (1993): *The Native Voice - and the Anthropological Vision*. *Social Anthropology*, 1: 173-186.
- Hastrup, Kirsten (1995): *A Passage to Anthropology: Between Experience and Theory*. London: Routledge.
- Hastrup, Kirsten (1996). *Anthropological Theory as Practice*. *Social Anthropology*,

- 4: 75-81.
- Kirk, Jerome in Marc L. Miller (1986): *Reliability and Validity in Qualitative Research*. Newbury Park: Sage.
- Kogovšek, Tina (1998): *Kvaliteta podatkov v kvalitativnem raziskovanju*. Ljubljana (magistrsko delo).
- Lather, Patricia A. (1993): *Fertile Obsession: Validity after Poststructuralism*. *The Sociological Quarterly*, 34: 673-693.
- Lincoln, Yvonna S. in Norman K. Denzin (1994): *The Fifth Moment*. V Denzin, Norman K. in Yvonna S. Lincoln (ur.), *Handbook of Qualitative Research*, 575-586. Thousand Oaks: Sage.
- Lincoln, Yvonna S. in Egon G. Guba (1985): *Naturalistic Inquiry*. Beverly Hills: Sage.
- Lofland, John in Lyn H. Lofland (1984/1995): *Analyzing Social Settings*. 3. izdaja. Belmont: Wadsworth.
- Marshall, Catherine in Gretchen B. Rossman (1995): *Designing Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage.
- Maxwell, Joseph A. (2004): *Reemergent Scientism, Postmodernism, and Dialogue Across Differences*. *Qualitative Inquiry*, 10: 35-41.
- Miller, Gale in Robert Dingwall (ur.) (1997): *Context and Method in Qualitative Research*. London: Sage.
- Miller, Gale (1997): *Introduction: Context and Method in Qualitative Research*. V Miller, Gale in Robert Dingwall (ur.), *Context and Method in Qualitative Research*, 1-11. London: Sage.
- Neuman, Lawrence W. (1994): *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. Boston: Allyn and Bacon.
- Payne, Stanley L. (1951): *The Art of Asking Questions*. Princeton: Princeton University Press.
- Pyett, Priscilla M. (2003): *Validation of Qualitative Research in the »Real World«*. *Qualitative Health Research*, 13: 1170-1179.
- Pelto, Pertti J. in Gretel H. Pelto. (1978/1996): *Anthropological Research: The Structure of Inquiry*. 2. izdaja. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richardson, Laurel (1992): *Trash on the Corner: Ethics and Technography*. *Journal of Contemporary Ethnography*, 21: 103-119.
- Richardson, Laurel (1994): *Writing: A Method of Inquiry*. V Denzin, N. K. in Y. S. Lincoln (ur.), *Handbook of Qualitative Research*, 516-529. Thousand Oaks: Sage.
- Schwarz, Norbert in Seymour Sudman (ur.) (1996): *Answering Questions: Methodology for Determining Cognitive and Communicative Processes in Survey Research*. San Francisco: Jossey Bass.
- Sudman, Seymour in Norman M. Bradburn (1982): *Asking Questions: A Practical Guide to Questionnaire Design*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Sudman, Seymour, Norman M. Bradburn in Norbert Schwarz (1996): *Thinking*

- about Answers: The Application of Cognitive Processes to Survey Methodology. San Francisco: Jossey-Bass.
- Seale, Clive (1999): Quality in Qualitative Research. *Qualitative Inquiry*, 5: 465-478.
- Seale, Clive (2002): Quality Issues in Qualitative Inquiry. *Qualitative Social Work*, 1: 97-110.
- Silverman, David (1994): *Interpreting Qualitative Data*. London: Sage.
- Silverman, David (ur.) (1997): *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*. London: Sage.
- Taylor, Steven J. in Robert Bogdan (1984): *Introduction to Qualitative Research Methods: The Search for Meanings*. 2. izdaja. New York: John Wiley & Sons.
- Tyler, Steven A. (1986): Post-Modern Ethnography: From Document of the Occult to Occult Document. V Clifford, James in George E. Marcus (ur.), *Writing Culture*, 122-140. Berkeley: University of California Press.
- Wax, Rosalie H. (1971): *Doing Fieldwork: Warnings and Advice*. Chicago: University of Chicago Press.
- Whittemore, Robin, Susan K. Chase in Carol L. Mandle (2001). *Validity in Qualitative Research*. *Qualitative Health Research*, 11: 522-537.
- Wolcott, Harry F. (1994): *Transforming Qualitative Data: Description, Analysis and Interpretation*. Thousand Oaks: Sage.
- Wolcott, Harry F. (1995): *The Art of Fieldwork*. Walnut Creek: Altamira Press.